

MARKSİZM VE GELECEK

SAYI:5 1992

- SUNUŞ YERİNE
S. AREN
- MİLLİYETÇİLİK: NEREDEN NEREYE?
İ. TEKELİ, B. ORAN, M. A. AĞAOĞULLARI, A. SENEL
- ULUSLARARASI YENİ DÜZEN, A.T. VE MİLLİYETÇİLİK
İ. TEKELİ, H. BERKTAY
- SOSYALİZM KAVRAMINDAKİ YENİ EGİLİMLER ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
H. GÜLALP
- DÜNYANIN YENİDEN YAPILANMASINDA ÜÇÜNCÜ DÜNYA GÜNEY OLURKEN
İ. TEKELİ
- AMASIZ, FAKATSIZ MARKSİZM SONRASI
E. LACLAU, C. H. MAUFFE (ÇEV. A. KARDAM)

İ Ç İ N D E K İ L E R

7

Sunuş Yerine / Sadun Aren

9

Amasız Fakatsız Marksizm Sonrası / E. Laclau, C. H. Mouffe

40

Dünyanın Yeniden Yapılanmasında Üçüncü Dünya Güney olurken / İlhan Tekeli

47

Sosyalizm Kavramındaki Yeni Eğilimler Üzerine Düşünceler / Haldun Gunalp

58

Milliyetçilik: Nereden Nereye / Açık oturum
Baskın Oran, İlhan Tekeli, Aleaddin Şenel, Mehmet Ali Ağaoğlları.

83

Uluslararası Düzen, AT ve Milliyetçilik / Söyleşi
Halil Berktaş, İlhan Tekeli.

MİLLİYETÇİLİK NEREDEN NEREYE? TARİHSEL BİR BAKIŞ

Baskın Oran:

İsterseniz bu milliyetçilik olgusunun tarihinden başlayalım. Milliyetçilik Batı Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkıyor. İngiltere'de daha erken ve kolay bir biçimde, Fransa'da da 1789'da bir patlama biçiminde. Milliyetçiliğin ne olduğunu anlayabilmek için şunu sormak gerek: Onun öncesinde ve yerinde bir tutumun ideolojisi olarak ne vardı? Tutunum (cohesion) ideolojisi lafını, toplumların bir arada bulunmalarını sağlayan ve oydaşma sağlamış bir yüce fikir etrafında toplanmalarını gerektiren ve düzenleyen bir ideoloji biçiminde anlıyorum.

Herşeyin anası olan ortaçağdan başladığımızda, ufak ufak toplulukların, ufak ufak feodal beyliklerin ve en büyük feodal beylik olarak Kilise'nin olduğunu görüyoruz. Kilisenin ölçsüz derecede büyük ve güçlü olmasının nedeni, karanlık çağlarda, ortaçağın başlangıcındaki vandal akınları sırasında halkın sığınabileceği tek yer olması; insanların, ölmeden önce, kendilerine bu sığınmayı sağlayan yere miraslarını bırakmalarındır.

Bir tarihte Fransa'daki toprakların yüzde 70'inin Kiliseye ait olduğu düşünülürse, Kilise'nin ne kadar büyük bir feodal bey olduğu ortaya çıkar.

Ortaçağda ikili bir ekonomi vardı. Bu ekonomide esas değer topraktan üretiliyordu. Burglarda, yani kentlerde de yavaş yavaş bir değer birikimi olmaya başlıyordu. Burjuvazi değer biriktirmeye başlıyordu. Fakat burjuvazinin gelişmesine engel olan husus, şehirden şehire gidiildiğinde vergilerin, pasaportun, soyguncuların olması, dilenci ordularının hücumuna uğrama olasılığının yüksek olmasıydı. Bu durumda, burjuvaziyle kral işbirliği yaptılar. Biri para, diğeri siyasal gücünü ortaya koydu ve bu feodal beyliklerin en güçlüsü yavaş yavaş sınırlarını genişleterek, ilerde bizim mutlakiyetçi monarşi diyeceğimiz, siyasal oluşumu kurdu. Burjuvazinin bundan çıkarı, ordan oraya giderken ma-

lina ve canına zarar gelmemesi, ulusal pazarın büyümesi, dolayısıyla kendisinin ticaretle gelişmesiydi. Kralın çıkarı da, tabii ki, topraklarının genişlemesiydi. İşte ortaçağda kendisine sadakat duyulan en yüce kavram din iken, bir geçiş dönemi ideolojisi olarak bu mutlakiyetçi monarşi döneminde Makyavell'in ünlü kitabının adını oluşturan "prens" ya da monark veya kral en yüce kavram oldu. Din ideolojisinin egemen olduğu ortaçağda bu tutunum ideolojisine karşı çıkanlar yakılırdı. Bu dönemdeki tutunum ideolojisine karşı çıkanlar da tekerlek işkencesiyle öldürülmeye başlandılar. İşte bundan sonra hangi ideoloji ortaya çıkarsa, ona karşı çıkanlar başka türlü öldürülecektir, ama öldürüleceklerdir.

Bu ulusal pazarın büyümüş biçiminin, mutlakiyetçi monarşi sayesinde ortaya çıktığı sırada en yüce kavramın prens olduğunu söylemiştim. Ama ilelebet devam edemezdi, çünkü esas güçlü olan, burlarda ki burjuvaziydi. İşte gerek 17. yüzyılda İngiltere'de, gerek patlamayla 1789 Büyük Fransız Devrimiyle ortaya çıkan, ekonomik iktidara sahip olan burjuvazinin, aynı zamanda siyasal iktidara elkoymasıydı. O zamana kadar kim güçlüyse yüce kavram o olduğu için, burada da yüce kavramın burjuvazi olması gerekirdi. Ama birkaç on bin burjuva milyonlarca insanı içine alan ve sınırları bu kadar büyümüş devlette kendini en yüce noktaya artık oturtamazdı. Onun için "millet" denilen kavramı, en yüce kavram haline soktu. Kendisi de zaten o kavramı temsil edeceği için böyle saptamasında bir zarar görmedi. Artık 15-18. yüzyıllarda iyice güçlenen bu millet kavramının sonucunda 18. yüzyılda milliyetçilik ideolojisi ortaya çıktı. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Batı Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkan milliyetçiliğin ilk milliyetçilik ideolojisi, hareketi ve duygusu olmasıdır. İkincisi, millet duygusunun oluşmasından ancak birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkacak milliyetçilik hareketleri konusunda dikkat edilmesi gereken iki nokta vardır.

Bunlardan birincisi, bunların her biri Fransa ve İngiltere'de ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerine tepkidir. İkincisi, bunlardan önce, ideoloji olarak milliyetçilik oluşmuş ve o ideoloji millet denilen olguyu yaratmak için uğraşmaya başlamıştır ve sonunda da yaratmıştır. Dolayısıyla, milliyetçilik denilen olguyu, 1) İngiltere ve Fransa gibi iki Batı Avrupa ülkesindeki milliyetçilik ve 2) diğer milliyetçilikler diye ikiye ayırmakta yarar vardır. Millet ve milliyetçilikten hangisinin hangisinin yarattığını, hangisinin diğerlerine örnek olduğunu ve diğerlerine tepki biçiminde milliyetçilikler doğmasına yol açtığını açıklamak açısından çok önemlidir bu ayırım.

Bundan sonra eğer coğrafi bir yol izleyecek olursak, milliyetçilik Orta Avrupa'da, İtalya ve Almanya'da ve Doğu Avrupa'da ve Balkanlar'da ortaya çıktı. Almanya ve İtalyadaki milliyetçilik, henüz daha ulusal birliğini kuramamış, dolayısıyla ulusal pazarını oluşturamamış

Alman ve İtalyan devletlerinde, gelişmişliğin böyle bir pazarı ve siyasal sınırları kurmuş olmaya dayandığını gösteren İngiltere ve Fransa örneğine yetişmek amacıyla belirdi. Dolayısıyla 1870'lerde Alman ve İtalyan örnekleri İngiltere ve Fransa'nın gelişmişliğine yetişmek için bir siyasal birlik oluşturdular ve henüz unsurları tamamlanmamış olan milleti yaratmaya giriştiler. İşte **folk**, **geist** gibi birtakım metafizik kavramların oluşması ve bunların üzerine yapılan vurgu ve de bu olguyu güçlendirmek için ulusal devletin kullanılması gerektiği, özellikle Almanya örneğinde devletin çok büyük rol oynamasına ve İngiltere ve Fransa'dakinin aksine bireyden çok daha fazla güçlü olmasına ve hatta bireyi czmesine yol açacaktır.

Coğrafi olarak daha doğuya kaydığımızda -kronolojik değil, çünkü Yunan milliyetçiliği 1820'lerde - buralarda çok-uluslu imparatorlukların dağılma süreci olarak milliyetçiliğin ortaya çıktığını görüyoruz.

Özet yapmak gerekirse:

1-Milliyetçilik ilk olarak İngiltere ve Fransa'da, daha önce unsurları oluşmaya başlamış olan millet olgusundan sonra ve burjuvazinin iktidarı meşrulaştırmak için ortaya çıkan bir ideoloji ve onun yol açtığı bir harekettir.

2- Orta Avrupa'da, yani Almanya ve İtalya'da milliyetçilik ulusal birliği kurmak için, ortaya çıkan bir harekettir.

3- Balkanlar'da milliyetçilik, o toplumların ilk gereksinmesine cevap vermek, yani ulusal bağımsızlığı kurmak için ortaya çıkan bir harekettir.

Dolayısıyla milliyetçilik hangi ülkede ortaya çıkmışsa, o ülkenin siyasal ve sosyo-ekonomik gereksinmelerine göre bir işlev kazanır. Üniform bir işlevi yoktur. Yalnız, üniforma olan ortaya koyduğu isteklerdir. Bir hareketin milliyetçi hareket olması için "bağımsız ulusal devlet" içinde örgütlenecek bir "millet" kavramını en yüce kavram olarak ortaya koyması gerekir.

Avrupa'da milliyetçilik bu haliyle 1900'lerin sonuna kadar gelen bir olay. Bir yan çıkma yaparak, Avrupa milliyetçiliğinin 1870'lerden sonra ne biçim bir tavır takındığını görmek gerekir. Çünkü, 1870'lere kadar Avrupa'daki milliyetçiliklerin işlevi içe dönük olmuştur. Dışarı taşamayacak kadar zayıf olan Doğu Avrupa ve Balkan milliyetçiliğini değil, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan milliyetçiliğini kastediyorum. Yani içeride gelişmeyi sağlamak olmuştur. İngiltere ve Fransa'da sanayi burjuvazisinin güçlenmesini Almanya ve İtalya'da ise batı burjuvazisine yetişmeyi sağlamak olmuştur. Fakat 1870'lerden sonra ortaya yeni gereksinmeler, yani hammadde, yeni pazar, sermayenin daha verimli olarak dışa yatırılması gibi birtakım gereksinmeler ortaya çıkınca emperyalizm diye bir olay, bir gereksinme ortaya çıktı. Yani, içinde gelişmesini tamamlamış olan bu ülkeler, milliyetçiliği bunun

için kullanmış olan bu ülkeler, artık dışa taşma sonucu birbirlerinin güçlenmesini engellemek için milliyetçiliği seferber ettiler. Şöyle ki, zaten İngiltere ve Fransa dünya imparatorluklarına sahipti. 1870'lerden sonra da Almanya ve İtalya da bu yarışa girdiler. Bu öyle bir yarıştı ki, önce misyonerlerin, arkasından ticaret şirketlerinin gidip oraları ana metropollere bağlamaları artık yetmiyordu. Bizatihi devletin bu işin içine girmesi gerekiyordu. Bu da yetmiyordu. 19. yüzyılın sonuna doğru, artık rekabet o kadar artmıştı ki bütün bir milleti devletin arkasında bir üniforma içinde birleştirmek gerekiyordu. İşte, 1870'lerden sonra bu dört ülke açısından milliyetçiliğin işlevi, başlamış olan emperyalist yarış desteklemek için kendi halklarının kafalarını biçimlendirmek oldu. Yani 1870'lerden sonra iç işlevini tamamlamış olan Avrupa milliyetçiliği dışa dönerek emperyalizmi desteklemek işlevini yükledi.

Az Gelişmiş Ülkelerde Milliyetçilik

İşte 1950 ve 60'larda da bu milliyetçilik, dünyada yayılmış olduğu yerlerde bir gayrimeşru çocuk doğuracaktır. Ya da bir gayrimeşru çocuğun doğmasına neden olacaktır. Gayrimeşru dememin sebebi, istenmeden doğan çocuk, evlilik dışı doğan çocuk gayrimeşrudur. Bu çocuk da az gelişmiş ülke milliyetçiliği dediğimiz olay olmuştur. Az gelişmiş ülke milliyetçiliği, daha önceki Orta Avrupa ve Doğu Avrupa milliyetçilikleri gibi, ilk milliyetçiliğe yani İngiltere ve Fransa milliyetçiliğine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Nasıl Avrupa kıtasındaki milliyetçilikler farklı işlevlere sahipse, bunlar da farklı işlevlere sahip olmuştur. Aslında diğerlerinin işlevlerini toplamıştır. Birincisi, bağımsızlığı sağlamak olmuştur. İkincisi, batılılaşma yani modernleşme olmuştur. Bu hem siyasi açıdan böyle olmuştur, hem sosyal açıdan böyledir, yani millet denilen bir olgu mevcut olmadığı halde onu yaratmaya çalışmıştır, hem de devlet aracılığıyla iktisadi bakımdan gelişmeye çalışmıştır. Yalnız, birinci amacın bağımsızlık, ikinci amacın da batılılaşma olduğu düşünülürse ve bunların da aslında birbirleriyle çelişir şeyler olduğu anımsanırsa, az gelişmiş ülke milliyetçiliğinin bir de üçüncü amacı olduğu ortaya çıkar. Yani bu iki amacın birbiriyle sürtüşmesinden ortaya çıkan ruh halini ve sorunu ortadan kaldırmak. Sosyo-psikolojik sorunu ortadan kaldırmak, yani bağımsızlık ezilmişlikten kurtulmayı sağlıyor, batılılaşmak ise attığına benzemeyi amaçlıyor. İşte bu sorunu çözmeye çalışmışlardır.

Görüldüğü gibi, Avrupa'da üç ayrı bölgede üç ayrı işlevi olan milliyetçilik 1870'lerden sonra da az gelişmiş ülkelere sıçradı, 1950-60'larda ortaya çıktı. Bu, şimdiye kadar gördüğümüz milliyetçiliğin ana çizgisi. Şimdi isterseniz, bugün büyük problemlerin olduğu Doğu Avrupa ve Balkanlara, merceği biraz daha yaklaştırarak, buralardaki

milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığına bakalım. Çünkü, buradan da SSCB'de, Kafkaslarda ortaya çıkan milliyetçiliklere temas etmek mümkün olabilecek.

19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında, yani 1. Dünya Savaşı sonunda yenilen üç tane imparatorluk vardı. Osmanlı, Avusturya-Macaristan ve Rusya imparatorluğu. Bu üç imparatorluktan ilk ikisi dağıldı. Bu imparatorluklar içindeki "uluslar" ulusal devletler kurdular. Dağılmayan üçüncü imparatorluk, Rusya, Sovyetler Birliği adı altında milliyetçilikten farklı bir tutunum ideolojisi önererek, yeni bir biçim altında kendini yeniledi, dağılmadı. Yeni önerdiği tutunum ideolojisi "proletarya enternasyonalizmi" idi. İşte o imparatorluğun da 1980'lerin sonlarında dağılması, proletarya enternasyonalizmi adı altında önerdiği tutunum ideolojisinin en azından bugün için tutmadığı ve bugünün gerçeğinin yine milliyetçilik olduğunu bize anımsatıyor.

İlhan Tekeli:

Şimdi isterseniz diğer arkadaşlarımız bu genel sunuş üstünde tamamlayıcı veya farklılıklar gösteren yorumlar yapsınlar.

Alaeddin Şenel:

Benim değineceğim birkaç nokta var: Ulusçuluğun çıkışında üç boyut gözlemleyebiliriz. Birisi ekonomik boyuttur. Ekonomik bütünlenme birimi olarak feodaliteden ulusal ekonomilere geçiş. Öteki, politik boyuttur. İmparatorluklardan, imparatorlukların parçalanmasıyla yerel siyasal birliklere geçme. Üçüncü boyut ise kültürel boyuttur. Bu da, özellikle Batıda çıktığını düşünürsek, Batı için Hristiyan evrensel kültürünün yıkılması veya çözülmesi üzerine, yine Hristiyan olsa bile yerel kültürlerin, giderek dinsel olmayan yerel kültürlerin kurulması. Ulusçuluğun gelişmesi sürecinde bu üç özelliği izlersek bize bazı ipuçları verebilir. Örneğin, bir evrensel proletarya kültürü oluşturulmuş, dolayısıyla Baskın Oran'ın söylediği gibi ulusal tutumun olanağı sağlayabilmiş midir? Yoksa, tersine böyle bir tutumun çözülmüş, bunun üzerine bir önceki toplumsal tutunum ideolojisi mi canlanıyor? Bunlar bize birtakım ipuçları verebilir.

Ulusçuluğun gelişmesinde değineceğim bir başka nokta; ulusçuluğun önemli araştırmacılarından biri olan Hans Kohn'un, ulusçuluğun giderek genişleyen bir toplumsal taban kazandığını söylemesidir. İlk çıktığı yüzyılda, 18. yüzyılın başlarında bir elitist akım olarak ulusçuluk görülür. Daha sonra onu yükselen burjuvazinin ideolojisi ve eylem programı olarak görüyoruz. Son olarak da, daha geniş bir kitle tabanı üzerinde, yani ulusal bağımsızlık savaşlarında olduğu gibi bütün halkı akımına çeken bir çap kazanmıştır.

Bundan başka ekleyeceğim bir üçüncü nokta; ulusçuluğun, dünya coğrafyasını yani siyasi haritayı değiştirmede ne kadar etkili olduğudur. Bu alanda bir projeksiyon yaparak, ulusçuluğun, geleneksel biçiminin olmasa bile yeni biçiminin çağımızın haritasında büyük değişiklikler yapması beklenebilir veya en azından bu tartışılabilir. Ulusçuluğun siyasi harita üzerinde yaptığı ilk değişiklik 1815-1848 dönemindeki etkisidir. Avrupa haritasını baştan aşağı değiştirmiştir. İkinci evresinde, 2. Dünya Savaşından sonra, bu kez Afrika ve Asya haritasını değiştirmiştir. Acaba 1980'lerden sonra, özellikle, Sovyetler Birliği'nin ve Asya'nın büyük "imparatorluğu" Çin'in haritasında baştan aşağı değiştirici bir etki yapabilecek midir? Ben bunlara dikkat çekmekle yetiniyorum.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Alâeddin, milliyetçilik sorununun ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarından sözetti. Ben de özellikle siyasal boyut üzerine bazı şeyler söylemek istiyorum. Ayrıca Baskın'ın söylediklerini de, belki, tamamlayıcı olabilir. Baskın'ın da vurguladığı gibi, Fransa ve İngiltere'de milliyetçilik ideolojisinden önce bir "millet" kavramının belirginleşmesi söz konusu. Yani, önce millet oluşuyor, ondan bir kaç yüzyıl sonra milliyetçilik ideolojisi belirginleşiyor. Ben özellikle Fransa'ya bakmayı tercih ederim. Çünkü, bu millet olgusu çok daha açık bir biçimde Fransa'da kendisini gösteriyor ve siyasal platformda da önemli bir değişime yol açıyor. Yani ulusal devletin ortaya çıkması, ulus-devlet değil. Yani kralın bir ulusun kralı olduğu ve kralın bulunduğu tahtın temsil ettiği devletin de bir ulusun devleti olduğu anlayışının kabaca ortaçağ sonlarından itibaren giderek daha açık bir biçimde belirginleşmesi olgusu var. Tabii burada, Alâeddin'in değindiği gibi, kültürel bir sorun var. Doğrudan doğruya aralarında bir bağlantı var. Yani Hristiyan evrenselliğinin karşısında bir ulusal bütünselleşme olgusu gündeme gelecek ve bu ulusal bütünselleşme de kralın temsil ettiği ulusal devlet çerçevesi içinde gerçekleşecek. Aynı şekilde ekonomik boyutla da bağlantı kurabiliriz. Yani, küçük, kendi içine kapalı feodal üretimin parçalanıp ulusal ölçekte bir pazarın ve üretimin gündeme gelmesi ve bunun da, tabii ki, ulusal devlet çerçevesi içinde gerçekleşmesi olgusu var. Bunun ardından ulusal devletle birlikte bağımlılık olgusu, sadakat olgusu, ki Baskın da değindi, Kilise'den krala, devlete doğru yönelecektir. Aklıma gelmişken söyleyeyim; Fransa'da 1302 yılında Kral Philippe ilk kez Etats Généraux'yu toplar. Ya da tarihçiler, genellikle, Etats Généraux'nun ilk kez 1302 yılında Kral Philippe döneminde toplandığını kabul ediyorlar. Burada ilginç bir nokta var; Etats Généraux'nun toplanma amacı Roma Kilisesi'ne karşı bir karar almak içindir. O dönemde Etats Généraux'da yer alan din adam-

ları kralın arkasına geçerler, daha doğrusu kralı desteklerler. Kralın Roma Kilisesi'ne karşı önerdiği kararı onaylarlar. Yani Papa'ya karşı Kral'a sadakat gösterirler. Bu çok önemli bir olgudur. Bu tarihten sonra ulusal devletin giderek palazlandığını görüyoruz.

Baskın Oran:

Muazzam erken bir olgu, prematüre bir tepki.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Prematüre bir tepki diyorsun ama, bunun başlangıcı budur.

Baskın Oran:

Ben sana itiraz anlamında prematüre demiyorum. Sadece bir olgu-yu saptamak açısından prematüre diyorum. Çünkü, İngiltere'de 8. Henry'nin uçkuruna sahip olamaması nedeniyle Anglikan Kilisesi'ne karşı milleti kendi etrafında örgütlemesi olgusu 16. yüzyıl başıdır. Yani Roma'ya ve Papa'ya karşı en sağlam örgütlenme 16. yüzyıldadır. Yani daha 14. yüzyılın 2. yılında bunun ortaya çıkması muazzam prematüre, dikkatleri çekici bir tepkidir.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Tabii süreç başlıyor. Senin bahsettiğin 8. Henry'nin Anglikan Kilisesi'ni kurması ve bu bağlamda reform, bu sürecin önemli bir aşaması aslında. Yoksa noktalanması değil. Çünkü bu süreç devam edecek. Ama, bu sürecin önemli bir aşamasına gideceğiz. Yani bu 14. yüzyılın başlarında başlayan bir gelişmenin belli bir noktaya ulaşması.

Baskın Oran:

Ben bu kadar erken başladığını bilmiyordum. Bunu söylemeye çalışıyorum.

Ulusal Devletten, Ulus-Devlete

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Şimdi siyasal boyutu ile devam etmek istiyorum. Burada ulusal devlet aşamasından ulus-devlet aşamasına gideceğiz. Ulusal devlet, değindiğimiz gibi, kralın olduğu ve kralın bir ulusu "temsil" ettiği bir sistem olarak karşımıza çıkıyor. Tabii, Baskın'ın dediği gibi, bu ulusal

devletler, belli bir dönemde, kendilerini mutlak monarşiler biçiminde gösteriyorlar. Ama, burjuvazinin giderek palazlanması, giderek güçlenmesi ve yalnızca kendisine uyan belli ekonomik yapıları yerleştirmekle yetinmeyip -hatta ekonomik yapıları istediği gibi yerleştiremiyor- doğrudan doğruya iktidarda olmak istemesi iktidarda olan feodalizmi tümüyle yok etmek amacı gütmesi sonucunda ulusal devletten ulus-devlet aşamasına geçeceğiz. İngiltere'de kabaca 1650'lerde ve ardından 1688'de "görmekli devrim"le, Fransa'da da 1789 Devrimi ile bu geçiş gerçekleşti. Şunu da vurgulamak istiyorum; Baskın burjuvazi ile Kral arasındaki bir işbölümünden sözetti. Belli bir süreç için böyle bir işbölümünden söz etmek mümkün. Fakat böyle bir zımni anlaşma belli bir aşamada da yok olacaktır. O da şu; ben özellikle Althusser'in tezinden gireceğim. Yani kral her ne kadar, büyük ölçüde, aristokrasiyi sistem dışı bırakır ise de feodal sistem tümüyle tasfiye olmaz. Kral hala feodal sistemin en önemli ögesidir. Feodal sömürü sisteminin sürdürülmesini sağlayan en önemli üst yapısal kurumdur. Dolayısıyla burjuvazi feodal sistemi tümüyle yok etmek için kralı da yok etmek zorundaydı ya da İngiltere'de olduğu gibi kralın işlevini değiştirmek zorundaydı. İngiltere'de kralın işlevi değişti, Fransa'da bu olmadı. Belli bir direnç vardı. Dolayısıyla da Fransa'da kralın ve monarşinin yok olması gerekti. Monarşiyi yok ettiğimiz zaman yerine ne koyacaksınız? Sorun buydu. İşte burada tek alternatif cumhuriyet şeklinde kendini gösterdi. Monarşiyi karşı cumhuriyeti kuracaksınız. Peki burjuvazi cumhuriyeti kurarken kimle kuracak ya da kendisi kurabilecek mi? Kendisi kuramıyordu. Bu açık. Çünkü Baskın'ın söylediği gibi, kendisinin dışında kalan çok büyük bir emekçi yığın, geniş anlamda bir kitle vardı. Bu kitlenin de desteğini almak zorundaydı. Dolayısıyla işte milliyetçilik burada gündeme geldi. Ulus ve devletin bir bütün olarak algılanmasıyla kitleler san'î kendi devletlerini kurmuşlar, kendi devletlerinin içindeymişler ve kendi devletlerine itaat ediyorlar düşüncesini geliştirerek burjuvazi kendi iktidarını çok daha rahat sürdürme olanağına da kavuştu. Burada yine Alaeddin'in söylediği bir noktaya değinmek istiyorum: Alaeddin milliyetçiliğin üçüncü dünya ülkelerinde bütün halkları kendine çeken bir ideoloji işlevi gördüğünü vurgulamıştı. Ama kanımca milliyetçilik İngiltere ve Fransa'da da aynı işlevi gördü. Yani bireylerin ulusun bir üyesi oldukları, yani yurttaş oldukları düşüncesi getirilerek, bir bütünselleştirme çabası ortaya kondu. Bu bütünselleştirme sayesinde de halkı sistemin içine çekmek ya da iktidar üzerinde bir konsensus yaratmak olgusu, Fransa ve İngiltere'de çok açık biçimde karşımıza çıktı.

İlhan Tekeli:

Ben de bir kaç şey eklemek istiyorum. Birincisi ekonomik boyutla

ilgili bir konu, özellikle ulus-devletin doğuşunda sanayileşmenin getirdiği boyut. Yani ticaret burjuvazisine dayanan, belki daha çok bir merkantilist bir ekonomik anlayışın hakim olduğu dönemdeki millet anlayışıyla sanayinin hakim olduğu dönemdeki millet anlayışının bazı farklılıklarının olabileceği üstünde duracağım.

Ticaret kapitalizminin egemen olduğu dönemde burjuvazi için, pazarın bütünleşmesi tek başına yeterliydi. Ama sanayi gelişmeye başladığı zaman büyük emek kitlelerinin harekete geçirilmesi, mobilitesinin sağlanması ve mobil kitlelerin bağlılıklarının, Baskın'ın kullandığı terimle tutunumlarının sağlanması önem kazandı. O zaman milliyetçilik ideolojisinin belki iki işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Bunlardan birincisi insanların yaşadıkları toplumda yakın çevreleriyle bağlarını koparıldıktan sonra başka yerlerde, başka topluluklarda yeni kimlikle o büyük topluluğun bir parçası olarak yaşamasına olanak vermektedir. Böyle bir aidiyet sağlıyor. Bir taraftan daha önceki feodal kimlikleri aşarak daha büyük bir bütünlük içinde yeni bir kimlik arayışını sağlıyor. Öte taraftan da büyük bir mobilite getiriyor. Sanayi faaliyetleri belirli noktalarda yığılıp nüfus kitlelerini harekete geçirdiği zaman buna olanak sağlıyor. Bu bakımdan da sanayi kapitalizminin milliyetçiliği ile ticaret kapitalizmi döneminin milliyetçiliği arasında bir ayrım yapmakta yarar vardır. Öyle ise geç sanayileşen ülkelerin milliyetçiliğinin farkını düşünmekte yarar olabilir. 1870'lerden sonra Almanya ve İtalya gibi geç sanayileşen ülkeler, daha öncesinden, yani 1815-1870 arasındaki dünya ekonomisinden farklı bir dünya ekonomisinin ortaya çıkmasına neden oldular. Yani daha önce İngiltere'nin hakimiyetinde ve Laises-fairer ekonomisi, tamamen serbest bir uluslararası ekonomi hakimken, geç sanayileşen bu iki ülke, sanayileşmelerini sağlayabilmek için gümrük duvarlarını yükseltmeye başladılar. Bu yükseltme, milliyetçiliğin orta sınıf ideolojisinden işçi sınıfına kadar inmesini sağladı. Daha önceki dönem milliyetçiliğinde, yani 1815-1870 döneminde ekonomi alanı tamamen uluslararası faaliyet alanı kabul edildiği için emeğin yer değiştirmesinde de uluslararası göçlere de açıklık söz konusuydu. Ama 1870'den sonra ülkeler, kapanıp kendi içlerinde sanayileşmeye yöneldikleri zaman, kendilerini dış güçlere de kapadılar. Bir ulusal proleterya ortaya çıkmaya başladı. Yani ulusçuluk ideolojisi olma niteliğini kazandı ki, bu I. Dünya Savaşı gelindiği zaman topyekün savaş ideolojisi içinde tüm halkı harekete geçiren bir ideoloji haline geldi. Bu bize şunu gösteriyor; tarihin herhangi bir noktasında veya coğrafyasındaki milliyetçiliğin iki önemli belirleyicisi olduğunu ortaya koyuyor: Bir tanesi, o ülkedeki, topraklardaki toplumun kendi geçirdiği evrim ve ulaştığı nokta, öteki taraftan da o sıradaki dünya uluslararası ilişkilerinin biçiminin, bunun içeriğini önemli ölçüde belirlediğidir.

İkinci olarak, sanayileşmemiş bir imparatorlukta, Osmanlı İmpara-

2) Sanayileşmemiş
dünya durumu

torluğunda, milliyetçilik hareketlerinin dinamiğini, Baskın'ın söylediğinden biraz daha ayrıntılı biçimde ele almak istiyorum. Avrupa'da 1870'e kadar olan olayda feodal kimliklerin aşılp, daha büyük üniteler halinde, toprak olarak daha büyük üniteleri kapsayan, birleşerek yerel kimlikleri aşma yoluyla bir bütünleşme sözkonusu. Oysa daha sanayileşmemiş ve ama sanayileşmenin etkisine ticaretle açılmış imparatorlukların parçalanma sürecinde de, milliyetçilik önemli bir rol oynuyor. Bu durumda ulus-devletler daha büyük kimliklerin alt parçalara bölünmesiyle, küçülmesiyle ortaya çıkıyor. Bu da ilginç bir karşılık ortaya çıkarıyor. Avrupa'da sanayileşme ve ticaretin gelişmesiyle, ekonomik olarak daha büyük üniteler gerekli hale gelirken, öteki tarafta var olan büyük ünite parçalanıyor. Bu Osmanlı İmparatorluğu gibi merkezi imparatorlukların, aslında, imparatorluk olarak büyük olmasına rağmen iç gümrükleriyle vs. ekonomik olarak önceden parçalanmış olmasıyla yakından ilgili. Bir ekonomik pazar oluşturamadıklarını gösteriyor. Bu noktada Osmanlılardaki milliyetçilik hareketlerinin gelişme dinamiğini biraz daha yakından incelemekte yarar var. İlk milliyetçilik hareketleri Rum ve Ermenilerde gelişiyor. Bunların gelişmesinin 18. yüzyılın sonunda, burada oluşan ticaret burjuvazisi ile yakından ilgisi var. Buradaki milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkabilmesi yalnız ticaretin gelişmesi ve ticaret burjuvazisi elinde belirli bir sermayenin birikmesi ile gerçekleşmiyor; bunların gelişmesine paralel olarak Kilise içinde bir devrim gerçekleşiyor. Kilisenin yerel yönetimlerinde yükselen ticaret kesiminin temsili sağlanıyor. Ona paralel olarak da bir eğitim sistemi kuruluyor. Görünüşte kiliselerin denetiminde gibi olan, artık kilise içinde yerel karar örgütlerinde bir ticaret kesimi temsil edildiği için laikleşme eğilimi yüksek olan bir ilk öğretim ve kademe kademe diğer öğretim kademeleri oluşuyor. Bu öğretim kademelerinin oluşabilmesi için her birinin içinde bir dil devrimi yaşanıyor. Çünkü, orta sınıfların oluşmasına paralel olarak okuma ve dilin yaygınlaştırılması gerekiyor. Bir dil devrimi yaşanıyor ve bu devrimle birlikte ulusalcılık ideolojisini yayabilmek için de tarihlerini yeniden yorumluyorlar. Tarihe dayalı bir ideoloji geliştiriyorlar. Bir taraftan ticaret burjuvazisinin gelişmesi ve Kilise içindeki devrim, diğer taraftan okul sisteminin kurulması ve buna bağlı yeni bir tarihsel yorumla beraber, bunların ulusalcılık hareketleri gelişiyor. Ama bu ulusalcılık hareketlerinin bir eyleme dönüşüp sonuç alabilmesi de çoğu kez bir uluslararası kriz döneminde, bu fırsatı kullanarak kopma biçiminde oluyor. Bu da şöyle bir soruyu açık olarak ortaya getiriyor: Ulusalcılık hareketi, yani tüm ulusu belirli bir bağlılık etrafında mobilize edilir bir siyasal güç haline getirmek bu toplumlarda biraz tepeden olan bir mekanizma ile sağlanıyor. Ulusal bilinç, oluşumu üzerinde kısaca durduğumuz mekanizmayla, sonradan, milliyetçilik hareketi içinde yaratılıyor.

3) Mülh'in
aşılması

Üçüncü olarak üzerinde durmak istediğimiz nokta, aslında ulusalcılık ideolojilerinin de aşılmasıdır. Yani ulusalcılığın gelişme tarihi içinde, özellikle, Avrupa Topluluğu'nun gelişmesiyle, ulusalcılık ideolojilerini açacak yeni süreçlerin nasıl başladığı ve nasıl ortaya çıktığı sorunu gündeme gelmiştir. Bugün bizim ulusalcılık hareketlerini değerlendirmemiz için dünyada ulusalcılığı aşan ideolojileri tanımamızın yararı olduğunu düşünüyorum. Bu da Avrupa Topluluğu'nun oluşumu. Avrupa Topluluğu 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkıyor. Dünya savaşı sonrasında aslında uluslarüstü bir düzeni kurmak, uluslarüstü mekanizmalara geçebilmek için bir arayış var. Birleşmiş Milletler'inden NATO'suna kadar çeşitli uluslarüstü kuruluşlar ortaya çıkıyor. Bu, Avrupa'da uluslararası ilişkilerin artık sıfır toplamı olmaktan çıkıp, sıfır toplamı olmayan bir oyun haline gelmesiyle açıklanabilir. Çünkü, aynı dönemde Avrupa devletleri, bir taraftan sömürgelerini kaybetmişler, öteki taraftan yaşadıkları, ulusçuluk ideolojilerinin ortaya çıkardığı çok uzun, kanlı savaşlar dönemi var. Ulusu aşmak, uluslarüstü bir örgütlenme içinde, bir karar mekanizması içinde çıkarlarını çoğaltmak isteyen bir uyum kurmak istiyorlar. Bu uyumun kurulması, tabii ki, kolay değil. Ulusal bağlılıklar gibi temel bağlanışlar aşılamıyor. Fonksiyonalist denilen yol izleniyor. Yani önce ekonomik işbirliği yapmak ve ekonomik işbirliğinin sağlayacağı yakınlaşma içinde, zamanla, Birleşik Avrupa Devletleri'ne geçebilmenin yolu aranıyor. Burada ilk olarak karşımıza çıkan soru; acaba fonksiyonalist ilişkilerin işleyişi, bugün, Avrupa Topluluğu'nu, bir birleşik Avrupa devletleri noktasına kadar yaklaştırabilmiş midir? Yani ulusal kimlikleri tamamen aşabilmiş midir; süreç o noktaya kadar ulaşabilmiş midir? Fonksiyonalist ilişkilerin, yani ekonomik bütünleşmenin zaman içinde bunu sağladığını söylemek tek başına yetersizdir. Ama şu söylenebilir: AET içinde bugün başlangıca göre çok derinleşmiş bir bütünleşme vardır. Özellikle, 1992 sonrasında bu bütünleşme daha da derinleşecektir. Ama, bu, ekonomik işleyişin kendi kendine getirdiği noktadan çok, AET'nin dış ilişkilerinin zaman içinde değişmesinin zorlamalarıyla meydana gelmiştir. Yani, fonksiyonalist ilişkinin iç evrimsel gelişmesi sonucu değil, dış ilişkilerin değişmesi sonucu meydana gelmiştir. Zaten AT'nin ortaya çıkması birinci dış çelişki olarak soğuk savaş meselesi ile ilgili yakından ilgilidir. Zaman içinde, AT'nin birinci büyümesi, ikinci büyümesi sonra tek pazar haline gelmesinin herbiri de dış çelişkilerle açıklanabilir. Bu dış çelişkilere bağlı olarak, bugün, AET öyle bir noktaya gelmiştir ki, 1992'de tek pazar gerçekleştiği zaman bu sistemi, artık, birbirinden kopuk ülkelerin ulusal kararları ile yönetmek olanağı yoktur. Onun için, kaçınılmaz ola-

AT'nin oluşumunda
fonksiyonalist çok,
dış etki

rak ek programlar gündeme gelmektedir. Para birliği, birleşik merkez bankasına geçmek gibi, yeni mekanizmalarla bu birliği yönetilebilir bir şekilde tutmak zorundadırlar. Bu da karşımıza başka bir ilginç sonuç çıkarıyor: Acaba böyle bir ekonomik olgu varken uluslar, ulusal-cılık ideolojisi içinde, kendi ulusal bağımsızlıklarını korumak kaygısıyla ne ölçüde bir kriz çıkarabilirler. Geçmişteki bütün deneyler gösterdi ki, bu ekonomik derinleşme o noktaya varmıştır ki, kriz aşamasına geldiği zaman herkes AT'den kopamamakta uzlaşılabilir bir çözüme razı olmaktadır. Gerek, De Gaulle krizinin, gerek Thatcher'ın krizinin bu biçimde çözülmüş olması gösteriyor ki, AT'de bütünlük ciddi bir noktaya ulaşmıştır.

Son olarak, bir soru sorarak sözümlü tamamlamak istiyorum; böyle uluslarüstü bir kimliğin ortaya çıktığı ortamda, belki bu kimlik ulusal kimlik kadar romantik bir kimlik değildir, ama kolayca vazgeçilebilecek bir şey olmadığı da açıkça görülebiliyor. Acaba ulusal kimlikler böyle uluslarüstü bir bütünleşme içinde nasıl yeniden tanımlanmaktadır? Acaba Avrupa'daki ulusların ulusal kimlikleri başlangıca göre aşınmış mıdır? Kanımca burada iki yönlü bir aşınma söz konusudur. Birincisi, bu uluslarüstü mekanizmaların aldığı karar yetkileri vs. ulusun önemini azalttığı içindir ki bir kimlik ortaya çıkarmaktadır. Bir Avrupalılık ideolojisini kaçınılmaz olarak ortaya çıkarmaktadır. Bir de geçmişte ulusal devletin bastıracağı feodal kimlikler yeni olanaklar içinde, artık, ulus da aşındığı için, ulus bakımından çok önemli bir tehlike olmayı yitirmektedir. Bir uluslararası mekanizma içinde bölgesel kimliklere daha kolay yaratılma olanağını sağlamaktadır. Ama bunu, şununla karıştırmamak gerekir: Bu üretilenler feodal yöresel kimlikler değildir. Sanayi sonrası toplumun bölgesel kimlikleridir. Sanıyorum ki bu bölgesel kimliklere Avrupa Topluluğu'nda böyle bir bakış açısına gelindiği dönemde Sovyetler Birliği'nde, Yugoslavya'da ortaya çıkan, ulusal kimlik sorunu anakronik olmaktadır.

Dilerseniz, şimdi ikinci tura geçelim. İkinci turda da daha çok günümüzün problemlerine ve geleceğe bakalım. Günümüzde milliyetçilikle ilgili ne tür problemler vardır? Gelecekte bu sorun nasıl gelişebilir? Nasıl milliyetçilik anlayışları doğabilir veya milliyetçilik anlayışları ile yarışan yeni kimlikler güç kazanabilir mi? Milliyetçilik bugünkü gücünü koruyabilir mi? gibi sorunlar.

Alaeddin Şenel:

Ondan önce bu iki konu arasında ulusçuluğun ideolojik boyutu üzerine bir kısa tur yapabilir miyiz? Çünkü böyle bir tur, belki de günümüzün ulusçuluk sorunlarına yaklaşımımızı kolaylaştıracak veya ışık tutacaktır.

Ben ulusçuluğun temelde bir burjuva ideolojisi olduğu görüşünde-

ulusal kimlik ne demektir?

yim. "Peki ulusal bağımsızlık akımlarındaki ulusçuluk da bir burjuva ideoloji midir?" gibi bir soruyla karşılaşmamak için tanımını genişletmekte, hatta Althusserci bir ideoloji kavramı ile yaklaşmakta fayda var. Althusser bir genel bir de özel ideolojiden söz etmiştir. Genel ideoloji o veya bu sınıfın ideolojisi değildir. O bir ideolojik araçlar deposudur. Her sınıf oradan kendi ideolojisini kuracağı parçaları alır. Dolayısıyla ulusçuluk, genel bir ideoloji gibi görünmekle birlikte ben yine de onun bir burjuva ideoloji olduğu kanısındayım. Yükselen burjuva sınıfının, dinsel ideolojiye bağlı aristokrasiye karşı düşüncelerini formüleştiren bir akımdı.

Peki ulusal kurtuluş akımlarındaki rolü nedir? Bir kez her ulusal kurtuluş akımı, az çok emperyalizme karşı olması nedeniyle, daha eşitlikçi, halkın tümünü, hatta halkın aşağı kesimlerini kapsayan bir ideolojiye sahip olmakla birlikte, eninde sonunda ulusal kurtuluş savaşlarına öncülük eden burjuvazinin işine yaramıştır. Bunun istisnası, ulusal kurtuluşun üzerine bir sosyalizmin ya da sosyal devrimin bindiği ülkelerdeki durum olup, bu konuda belki Baskın arkadaşım bir açıklama getirecektir. Sonuç olarak, böyle bir ideoloji bir takım sorunları çözmektedir. Ama ulusçuluk ideolojisinin bir özelliği şudur: Bir sorunu çözerken, birkaç sorun düğümlenmektedir. Ben buna "ulusçuluk çıkmazı" diyebiliyorum. Örneğin imparatorlukların yıkılışında siyasal birlik sorunu, ulusal birlik düşüncesiyle ve ulusal devletle çözümlürken, sorun egemen ulusun yararına çözülmüştür. Fakat uzun dönemde, o ulusun içindeki etnik gruplarda uluslaşma özlemi yaratmıştır. Ulusçuluk ideolojisinin özelliklerinden biri budur. Bir diğeri, Baskın Oran'ın terminolojisiyle söylersek, toplumsal tutumun ideolojisi, benim daha çok yeğlediğim terimle "etnosantrizmdir". Etnosantrizm bir toplulukta bireyi topluluğa bağlayan bağıdır. Tarih boyunca bu bağın çizdiği çember, klandan, kabileden, feodal birimlerden geçerek giderek imparatorluklara doğru genişleme göstermiştir. Bir etnosantrik birim parçalandığı zaman, bir önceki etnosantrik birime dönüş olasılığı doğabilmiştir. Acaba günümüzde sosyalist devletler birliğinin parçalandığı bir durumda, böyle bir alışkanlıkla, bir yenisi yaratılamadığı için, eski bir etnosantrik birime dönüş biçiminde geçici bir olayla karşı karşıya mıyız? Bunun üzerinde durmak gerekir. İdeolojik boyuttan bir başka konusu, herhangi bir siyasal bütünlenme birimi sarsıldığı zaman, yeni bir birim oluşuncaya kadar doğallıkla birçok hareketin ortaya çıkması olasılığıdır. Bunların bazıları geçmişin gerici, bazıları geleceğin temsilcisi hareketler olabilir. Dolayısıyla, günümüzde ulusçu akımlar, bir geçiş döneminin geçici hareketleri midir? Yoksa gelecekteki yapılanmanın ilk yapı taşları mıdır? Bunun üzerinde de düşünmek gerekir. Bu açıdan baktığımda, doğrusu Tekeli'nin ulusçuluğun anakronik bir hareket olduğu görüşüne tam olarak katılamıyorum. Bazı durumlarda, ulusçuluk, bir anakronik bir hareket olarak görünebilir. Bu-

nun yanısıra, onun bir tarihsel ya da güncel bir dayanağı var mıdır? Örneğin, Sovyetler Birliği'nde bir pazar ekonomisine geçiliyorsa, bir burjuva sınıfı yaratılmak isteniyor demektir. Dolayısıyla, bir burjuva sınıfının yaratılmak istenisiyle bir ulusçu ideolojiye dönüş, aslında, bana hiç de anakronik gibi görünmüyor.

Baskın Oran:

Bir kaç tane nokta üzerinde durmak istiyorum. Ondan sonra, benden sonra konuşanların da söylediklerinin ışığında, bıraktığım yerden tamamlamak istiyorum.

Milliyetçi Hareketlerin Ortaya Çıkışında Hangi Unsurlar Rol Oynuyor?

Bir kere, burada çeşitli milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkma-sında, galiba, iki ana unsur önemli rol oynuyor. Önem sırasına göre söylemiyorum. Birincisi: Tarihi nedenler, tarihi özellikler, tarihin biriktirip bıraktığı çökeller. İkincisi, ulusal pazarın oluşup oluşmaması sorunu. İşte Tekeli'nin söylediği Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkma sorunu bu. Çünkü bugün Türkiye'nin tahıl ambarı Konya'ya 3 saat mesafede olan Ankara, tahılını Karadeniz'in ötesinden getiriyor. Zaten Lazların da fırıncı ve pastacı olarak ün kazanmış olmaları işte bu şekilde Kırım'dan, Romanya'dan vesair yerlerden deniz yoluyla getirilen tahıl ve unun dağıtıcılığını yapmalarından. Dolayısıyla, bir bütün gibi gözükən imparatorluk, içinde ekonomik pazar diye birşeyin olmaması nedeniyle, zaten parçalanmaya mahkum. Acaba, bu ekonomik pazar meselesi milliyetçilik hareketlerinin ortaya çıkmasını tartışırken, tek başına, yeterli bir ölçüt mü? Tek başına bir ölçüt olduğu konusunda benim bir kuşum yok. Ama acaba tek başına yeterli bir ölçüt mü? Eğer yeterliyse, İngiltere gibi çok erken ve çok güçlü olarak burjuvazi yönetiminde örgütlenmiş olan ve dünyaya yayılması sayesinde bu örgütlenmeyi oldukça sıkıntısız olarak gerçekleştiren ve İskoçya gibi, İrlanda gibi, Galler gibi son derece farklı unsurları, ayrı dil konuşacak kadar farklı olan unsurları bütünleştirmeyi başaran bir ülkede, bugün bir ulusal pazarın olduğu su götürmemekle birlikte nasıl oluyor da İrlanda milliyetçiliği ortaya çıkıyor. Bunun üzerine birşeyler söylemek istiyorum. Belki sizler de birşeyler söylemek istersiniz. Şimdi, burada ulusal pazar olsa bile tarihin çökelleri meselesi var. Yani farklı bir dil konuşmak, farklı bir tarihe sahip olmak, İngilizlerin bunlara zor başeğdirmesi, İngiliz burjuvazisinin oransız derecede güçlü olması sayesinde böyle bir "ulusal birlik" in kurulabilmesi gibi tarihsel nedenler var. Bir de galiba üçüncü bir ölçüt de ortaya atmamız gerekecek: Göreli gelişmişlik, göreli geri kalmışlık ögesi. Aynı ülke içinde,

aynı ulusal devlet içinde. Bu, iki yönde de çalışabiliyor. Yani bir devlet içinde, bir siyasal birim içinde eğer ekonomik gelişme görece olarak farklı bölgelere dağılıbiliyorsa, İrlanda örneğinde görüldüğü gibi veya Belçika'da Flaman örneğinde görüldüğü gibi, görece olarak zayıf olan milliyetçilik yapabiliyor. Bir ayrılık-gayrılık ortaya koyabiliyor. Veya Yugoslavya örneğini aldığımızda Hırvatlar gibi, Slovenler gibi ayrıcalıklı olan birimler, yani ekonomik bakımdan görece olarak daha iyi durumda olan birimler milliyetçilik yapıp ulusal birliği parçalama-ya doğru yola çıkabiliyorlar. Böyle bir olay var. Bir kere bu soruyu ortaya atmak istiyorum. Bu konunun tartışılması uygun gibi geliyor bana. Bıraktığım noktalardan devam edersem, ikinci olarak değinmek istediğim nokta şu: 1870'lerden sonra Avrupa milliyetçiliği güneye doğru bir dal attı. Çeşitli gereksinimleri doyumak için dışarıya taşı ve milliyetçilik de, artık yeni bir işlev olarak, bu dışarıya taşı (emperyalizm) destekledi. Bu emperyalizm de bir az gelişmiş ülke milliyetçiliği doğurdu. Peki az gelişmiş ülke milliyetçiliği ne doğurdu? İşte bu milliyetçilik de gerek "ulus kurma" (nation building) aşamasında, gerek bağımsız devletin merkezileşmesi aşamasında, gerekse tanımı gereği merkeziyetçi olmak zorunda olan bu bağımsız ulusal devletin kendisine bir ideoloji, bir kültür oluşturmaya aşamasında bir tepki doğurdu, doğuruyor. Buna da isterseniz azınlık milliyetçiliği diyebilirsiniz. Yani bugün Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkması, onun askeri görüntüsü olan PKK'nın ortaya çıkması, 1980 darbesinden sonra Diyarbakır cezaevinde yapılanların mayalandırdığı bir olaydır. Fakat, tabii, bunun 1980'den sonra ortaya çıktığı söylenemez, bunun öncesi de var. Bir az gelişmiş ülke milliyetçiliğinin, yani Atatürk milliyetçiliğinin, ortaya attığı "ne mutlu Türk'üm diyene", "Türk milleti", "Türkiye", "Bir Türk dünyaya bedeldir" gibi slogan ve uygulamaların etkisi var. Bunlar aslında emperyalizm altında yarı-sömürge olmayla kırılmış olan birtakım gururların ezilmiş olan birtakım duyguların tamir edilmesi amacıyla güden sözler. Ama böyle bir tamirati yaparken, bu başka bir tepkiyi de harekete geçiriyor. Ortada bir "Kürt milleti" olmadığı dönemde yapılmıştır Kurtuluş Savaşı. Çünkü, bir Kürt dili vardır, ama feodal birimler biçiminde dağınık olarak ve dağlar tarafından parçalanmış bir coğrafya üzerinde yaşandığı gerçeği Kürtlerin ortak bir duyguya sahip olmasını engellemiştir. 1925-1938 arasında Kürt isyanı olmadan tek bir yılın bile geçmeyişi milliyetçilik duygusundaki olumsuz öğeyi harekete geçirmiştir. Daha önce lüzumsuzdur diye söz etmedim ama, şimdi gerekli oldu. Milliyetçilik üç boyutlu bir kavramdır. Birincisi, duygu; kitleler arasında bir duygu. İkinci egemen sınıf ya da dominant grup tarafından ortaya atılan bir ideoloji. Üçüncüsü de kitleler arasındaki bu duygu ile dominant sınıf arasındaki ideolojinin birleştiği, kesiştiği noktada ortaya çıkan bir toplumsal hareket. Kürt milleti yoktu, Kürt milliyetçiliği ortaya çıkamaz

diye birşey yok. Azgelişmiş ülkelerde tersi oluyor. Bu duygunun Kuruluş Savaşı'nda olmadığı bir gerçek. Bu ortak duygu ancak kendisinden farklı unsurun yaratacağı tepki, ona karşı duyulacak ortak bir tepkiyle ortaya çıkacak. İşte, 1925-1938 yılları arasında tek bir yıl sektirmeden ortaya çıkan ve merkezdeki ulusal devlete karşı tepkiler mahiyetinde olan Kürt isyanlarının bizatihi kendileri ve sonra da anıları, duygunun bu olumsuz duygu tarafını, "onlar duygusu"nu oluşturuyor. Milliyetçilik duygusunun tamamlanması için bir de olumlu yönün oluşması olgusu var. İşte, "biz" duygusunun oluşması da, Kürt aydınları tarafından 1960'lardan itibaren ortaya atılan milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle, zorlamasıyla oluşmaya başladı. 80'lerde de Diyarbakır Hapishanesinin yaptığı katkılarla 1980'ler artık silahlı bir milliyetçilik hareketiyle geçti. Yani Kürt milliyetçiliğini bir azgelişmiş ülke milliyetçiliğinin yarattığı azınlık milliyetçiliği olarak ele aldım tartışmaya açmak için, yani İrlanda'da Yugoslavya'da, şurada burada ortaya çıkan milliyetçilik hareketleri meselesini açmak istedim. Sonra da Kürt milliyetçiliği meselesini.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Benden önce söylendiği gibi milliyetçiliğin çeşitli boyutları var. Bu da çeşitli sorunlar yaratıyor. Ben Baskın'ın söylediklerinden hareketle birkaç noktaya değineceğim. Özellikle, Kürt milliyetçiliği bağlamında, yani azınlıkta olan bir etnik grubun milliyetçiliği bağlamında soruna yaklaşırsak Alaeddin'in söylediği ile arada doğrudan bir bağlantı var. Yani bir milliyetçi ideoloji, aynı zamanda, kendi içindeki bazı etnik grupların da milliyetçi ideolojiye soyunmasına yol açabilen bir ideoloji, ilginç bir şekilde kendi paradoksunu kendi içinde taşıyor ve de yaratıyor. Şundan yaratıyor: Milliyetçilik özellikle bir olumsuz yön taşır. Milliyetçilik söylemi içinde bir millet, bir ulus yüceltilirken, onun tarihi yeniden yazılırken ya da ister gelişmiş ister azgelişmiş ülkelerde, gerek ezilmişliğe son vermek için gerekse bütünselliği sağlamak için bu tür bir söylem kullanırken, diğer ulusların ya da "bizden" olmayan ulusların bir olumsuzlanması, kötülenmesi söz konusu. Bu şekilde milliyetçilik kolaylıkla şoven veya ırkçı bir nitelik alabiliyor. Bu da ister istemez ülke içindeki diğer azınlıkların tepkisini çekiyor ya da tepkisinin doğmasına yol açıyor.

Ağaoğlu:
Azınlık
millet'ini
yaratma
sorunu

Baskın Oran:

Hemen şunu ekleyebilirim: Sözlünü ettiğiniz milliyetçilik duygusundaki olumlu ve olumsuz yönler arasında şöyle bir ilişki var. Bir milliyetçilik duygusu olumlu olarak ne kadar güçlü ise yani din, dil, ortak tarih, geçmiş-gelecek konusunda ne kadar güçlü bir birlik duy-

gusu varsa, bir başka deyişle "biz" duygusu, yani olumlu yön ne kadar güçlü ise, "onlar" duygusu, yani olumsuz yön o kadar zayıf oluyor. Ama "biz" duygusu coğrafi parçalanma, dağlarda yaşama yüzünden birbirleriyle temas edememe, ticaret yapamama yüzünden ne kadar zayıfsa, "onlar" duygusu, "biz" duygusunu ikame etmek için harekete geçiyor ve o kadar güçlü oluyor.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Evet. Düşman yaratalım ki milliyetçiliği yerli yerine oturtalım diyorsun. Tarihe baktığımızda, örneğin İngiltere ve Fransa'dan söz ettik. Fransa'da milliyetçi düşüncenin yerleşmesi ve kitleleri kendi içine çekmesi, özellikle, Fransız Devrimi'nin hemen ardından gelen savaşlar sırasında gerçekleşti. Yani bir düşmana gereksinim var. Bu da milliyetçiliği besliyor. Dış düşman yoksa, iç düşmanı yaratmak gerekir.

İlhan Tekeli:

Bir kaç noktaya da ben değineceğim. Bir tanesi Baskın'ın söyledikleri üzerine. Baskın, Kürt milliyetçilik duygusunun Türkiye'de oluşmasına bir açıklama getirdi. Burada şöyle bir soru ortaya çıkıyor: Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması sırasında Anadolu içinde kalan gruplar düşünüldüğünde bu grupların çok büyük bir kısmı İmparatorluğun küçülmesi sırasında Türkiye'ye göç ile gelmiş çok değişik etnik kökenli gruplar. "Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisi diğer grupları entegre edebildiği halde Kürtleri neden entegre edememiştir?" gibi bir soru hence üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur. İkinci olarak üzerinde duracağım soru; milliyetçiliğin gelişme çizgisi diyebileceğimiz bir çizgide yukarıda sözünü ettiğim parçalanarak oluşan milletlerle bütünleşerek oluşan milletlerin farkından gelen bir farklılığı geliştirmeye çalışacağım. Acaba bu farklılığın gelişmesi bize değişik milliyetçilik türlerini açıklama olanağı verebilir mi?

Birinci tür milliyetçilik yani Avrupa örneklerinde olduğu gibi bütünleşerek oluşan milliyetçilik, heterojenleri eriten bir ideoloji yaratmak durumunda ulusçuluk heterojenliğe dayanan bir ulusçuluk. Oysa öteki, İmparatorlukların parçalanması sırasında ortaya çıkan ve duygusal boyutunu kültürel homojenlikte bulan bir milliyetçilik. Kanımca bu iki tür milliyetçiliğin ideolojik söylemlerinde, kaçınılmaz olarak, önemli farklar var. Farklı sorunların çözümlerini başarabilmesi için ideolojilerin içinde de önemli farklar olacağı düşünülebilir. Bu farkların ne olduğu üstünde durmakta yarar vardır.

Bu bağlamda önemli bir mesele, milliyetçilik homojenlik üzerine oturmaya başladığı zaman şövenliğin kaçınılmaz bir kader haline gelmesidir. Birinci açıdan yaşanmış en üst aşamadır. Türkiye de bunu ya-

heterojenleri
eriten mill
(B.A.v.)

şamış. Milliyetçilik sorununun çözümü rejimin islahı ile mümkün olmuyor. Ancak büyük nüfus yer değiştirmeleriyle mümkün olabiliyor. Yani Rumları öbür tarafa, Türkleri bu tarafa, Ermeni Tehciri vs. gibi büyük nüfus yer değiştirmeleri tüm Ortadoğu ve Balkanlarda yaşanıyor. Burada söylemi homojenliğe dayanan bir milliyetçilik sorunsalını büyük nüfus yer değiştirmeleriyle çözmek söz konusu, bu, aslında, o ülkenin kitleleri karıştıracak bir sanayileşme düzeyine ulaşması ile de yakından ilgili görülebilir. Yani piyasa mekanizması içinde kitlelerin karışmasını sağlayan mekanizmaların ortaya çıkmaması veya onun gerekli olmamasıyla da yakından ilişkili olarak düşünülebilir. Heterojenleri eritebilen bir milliyetçilik daha ilginç, bence esas uluslaşma süreci bu. Ötekini uluslaşma süreci olarak nitelenmek ne ölçüde doğru? Kanımca buna "Balkanlaşma" diye ayrı bir isim vermeli. Sonucunda devlet kurma, ulus-devleti ortaya çıkarma bakımından doğru ama heterojenlikleri eritebilen bir uluslaşma süreci, bir ulus benliği kazanma süreci ile homojenlikleri abartan, geçmişteki homojenliklere dayanan bir süreç aynı isimle adlandırılmalı mıdır?

Bu noktada Sovyetler'de ortaya çıkan durum neden anakronik olarak adlandırılabilir? Bu iki bakımdan ileri sürülebilir. Bir tanesi, Aladdin'in sözüne ettiği, ulusu aşan, yerel bağlılıkları aşan ideoloji - Sovyetler'de sosyalist ideoloji- ortadan kalktığına alttan geçmişteki bir bağın ortaya çıkması nedeniyle anakroniktir. "Acaba bu yetmiş yıllık deney üç nesile bölünürse, birinci ve ikinci nesilde milliyetçilik aşılmış mıydı?" Bu, üçüncü nesilde ortaya çıkan milliyetçilik, yeniden oluşan bir milliyetçilik mi? Çünkü sosyalizmin başarılı olduğu dönemler içinde ortadan kalkmış olan bir şey yeniden yaratılabilir mi? Az gelişmiş ülkeler için milliyetçilik ideolojisinin yeniden yaratıldığını kabul ediyorsak Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan bu milliyetçiliğin bir yeni canlanma olarak görülmesi de sözkonusu olabilir. Çok yakından bilmediğim için fazla bir şey söyleyemeyeceğim, ama aklıma bunlar geliyor. Diğer anakronik durum da pazar meselesi ile ilgili: Osmanlılar için pazarın oluşmasıyla açıkladığımız bir parçalanma süreci sözkonusu. Sovyetler Birliği'nde ise birbirini tamamlayıcı bütünleşmiş bir pazar var. Planlama öyle yapılmış ki, ekonomi birbirini çok tamamlayan uzmanlaşmış bir ekonomi haline gelmiş. Belki bütün Sovyetler Birliği'nin uyum sağlamada zorlanmasının nedenlerinden biri de bu. Büyük ekonomik parçalar kendi kendilerine yeterli değil. Bunlar daha büyük bir ekonominin parçaları olarak tasarlanmışlar. Buna rağmen kopuyor. İlginç bir durum ortaya çıkıyor. Piyasa mekanizmasını canlandırmaya çalışıyorlar, ama piyasa mekanizması, bizim şimdiye kadar yorumladığımız şekilde bir pazar oluşmasını sağlamada yetersiz kalıyor. Piyasa mekanizmasının başka özellikleri de var.

*Homojenliği
abartan mill
(Balkanlar)*

*Neden
anakronik*

1)

2)

Tam bu noktada daha önce ortaya koyduğum üç ölçütü hatırlatacağım. Başka şeyleri izah edebilmek için belki de bir dördüncü ölçüte gereksinmemiz var. Tarih, bölgesel farklılıkların olup olmaması, ekonomik pazarın olup olmaması demiştim. Sovyetler Birliği örneğinde bilinçli olarak birbirlerine ihtiyaç duysunlar diye belli görevler verilmiş bölgeler var. Dolayısıyla bu ihtiyaçlar nedeniyle bir arada bulunmak zorundalar. Fakat bu tutmuyor. Diğer taraftan, hiç bu şekilde planlanmamış olan başka bir ekonomi var. Orada da muazzam farklara sahip insanlar bir araya gelmişler, fakat orası çok tutmuş. Yani ABD örneği. İşte burada, hatta beşinci bir ölçütten söz edilebilir. İlki gönençin belli bir düzeye ulaşmış ulaşmadığı. Acaba ABD bugünkü gönenç seviyesinde olmasaydı, her bakımdan kötü bir durumda olsaydı, İtalyan'ı, Polonyalı'sı, zencisi v.s ne olacaktı? Bunu düşünmek gerekiyor. Sovyetler Birliği'ndeki esas neden, ihtiyaca göre dağıtma ütopyasına sahip komünizmin çalışmaya göre bile dağıtacak zenginlik yaratamamasından kaynaklanıyor. Halbuki ABD bu kaynağı yaratıyor. İkincisi, ABD örneğine temas ederken insanın aklına geliyor, insanlar yerleşik oldukları yerlerde değişik bir tepki, kendilerinin olmayan başka bir ülkeye gittikleri zaman başka bir tepki üretiyorlar. Türkiye'de Çeçen-İnguş'u veya Çerkez'i, Azeri'si bir milliyetçilik ortaya çıkarmadı. Tabii Lazlar Türkiye'de marjinal bir ekonomik grup değil, tam tersine egemen bir ekonomik grup. Tabii ki, Çerkezlerin Türkiye'nin en verimli topraklarına yerleştirilmiş olduklarını ve Saray'la çok iyi ilişkiler içinde olduklarını ve bu nedenlerle daima iyi durumda olduklarını unutmamak lazım. Öte yandan Kürtlerin de ulusal pazara dahil olmayacak tatsız bir coğrafya içinde olmalarını ve ulusal pazara dahil edilememeleri nedeni ile entegre olamayışlarını unutmamak gerekir. Fakat aynı zamanda Kürtlerin yerleşik bir ahali, bir Çerkezinin veya bir Azerisinin de göç etmiş bir ahali olduğu faktörünü de gözden kaçırmamak gerekir.

İlhan Tekeli:

Tam burada, bu Çerkez meselesi üzerinde durmakta yarar olabilir. Çerkez'ler 1870'lerde göç ettiği zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerine yerleşiyorlar. Bugün mesela Ürdün'de çok güçlü bir Çerkez grubu var; politik olarak çok güçlüler, ama orada bir ayrı grup olarak varlıklarını koruyorlar. Türkiye'de de kimi kültürel özelliklerini koruyorlar, ama bir Çerkez azınlığı diye bir sorun yok. Bunu, TC'nin genel entegre edici kapasitesinin Ürdün'e, oradaki devlete göre daha yüksek olduğunu vurgulamak için söylemek istiyorum. Yani TC'nin entegre etme kapasitesi muhtemelen diğer Ortadoğu ülkelerine göre

daha yüksek olmuştur.

Baskın Oran:

İşte bu da Amerika'nın milliyetçilik akımlarıyla neden parçalanmadığı sorusuna bir ölçüde yanıt olabilir. Yani bir, gelişmişlik düzeyi, ikincisi de oradaki insanların otokton ahalî olmayıp herbirinin kendi vatanlarından kopup gitmiş olmaları olgusu.

Alaeddin Şenel:

Bu Amerika ile ilgili yoruma küçük bir karşı çıkışla, SSCB ile Amerika'da ulusçuluğun hortlaması durumuna ilişkin düşünceme geçiş yapabilirim. ABD'de, örneğin federe devletlerin, giderek bir federe devlet ulusal bilinçliliği geliştirmemesini veya belirli bölgelerde hakim etnik grupların klasik ulusçu düşünceler geliştirememelerini yalnızca gönence bağlamıyorum. Amerika toplumundaki dikey toplumsal hareketliliğe, mobilitiğe bağlıyorum. Dolasıyla çeşitli federe devletlerin üst kesimleri, kapitali elinde tutanlar, Birleşik Devletler çapında bütünleşmiş bir kapitalist ekonominin gereği olarak, zaten bütünlenme içindedirler. Onların üretmiş olduğu ideoloji (ki buna Kohn açık ulusçuluk diyor) bir Amerikan ulusu ortaya çıkarıyor; federe ulusçuluklar değil. Buna karşılık SSCB'deki Sovyet Cumhuriyetleri'nde bir dikey sosyal hareketlilik söz konusu değildir. Çünkü, klasik anlamıyla sınıflar, üretim araçlarının sahibi olan, olmayan sınıflar yoktur. Dolayısıyla böyle çeşitli bölgelerdeki kesimleri bütünleştirme olanağı yoktur. Öyleyse, ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinin altında yatan temel neden nedir? Bölgeler arası ekonomik eşitsizliklerin, kişi başına düşen ulusal gelirden bir parça eşitsizliğin bulunduğu kesin. Bu, belki de kökleri tarihe dayanan bir sonuç. Ayrıntılarını bilmiyorum ama, bildiğim kadarıyla, bir emperyalist sömürünün ürünü değilmiş, uluslararası eşitsiz değişimle veya ticaret hadleriyle ilgili bir sorun değilmiş gibi geliyor bana; ve de temelinde bir sömürü yokmuş gibi geliyor. Ancak böyle bir eşitsizlik, bir ulusçu ideoloji yaratmışsa, söz konusu eşitsizlikler "sömürü" terminolojisiyle dile getirilebilecektir. Şimdi birkaç cümlede, hem Batı Avrupa ülkelerinde ulusçuluğun ne gibi bir içerik taşıdığına, hem SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerindeki ulusçuluğun niteliğine hem de Türkiye'de gelişmekte olan ulusçu akımın farklılığına değinerek sözlerimi bitirmek istiyorum. Bir kez ulusçuluk, "sınıf yoktur, ulus vardır" sloganı altında yürütülen gizli bir sınıf ideolojisidir. Burjuvazinin ulusal birliğine hizmet eder. Ulusçuluğun gelişmesine karşı tek güç ise, işçi sınıfıdır. İşçi sınıfının da bilinçli bir işçi sınıfı olması gerekir. Bir başka deyişle, işçi sınıfı bilinçliliğinin bulunması gerekir. İşçi sınıfı bilinçliliği ulusçu ideolojinin karşısına çıkmazsa, bu

demektir ki, ulusçu ideoloji gelişebilir. İşin başka bir boyutu, ortada bir burjuvazi görünmese de gene bir burjuva ideolojisinin gelişebileceğidir. SSCB'de bir işçi sınıfının bulunduğu kesin olmakla birlikte, karşısında savaşım gereği bir burjuva sınıfı somut olarak yoktur. Bir de ortada işçi sınıfı bilinçliliği yoksa, dava yitirilmiş demektir. Fakat işçi sınıfı bilinçliliği olsa bile, bunun gelişebilmesi, somut savaşım araçlarını üretebilmesi için karşısında somut bir burjuva sınıfının olması gerekir. Dolayısıyla kuzey komşumuzda saldıran bir Don Kışot söz konusu. Karşısında bir sınıf bilinçliliği yoksa, o ideoloji bir ulus yaratabilir. İkincisi, giderek bir burjuvazi da yaratabilir. Sanki Marksist şemadan farklı olarak bir ideolojinin olağanüstü koşullarda kendi toplumsal tabanını yaratması gibi bir durum sözkonusudur. Ancak durum tümüyle umutsuz değil. Şimdiye kadar hesaba katmadığım bir öğe var: Sovyet halklarının yaşamış oldukları bir tarih. Bu tarihte burjuvaziye karşı vermiş olduğu bir savaş ve bu savaşın kendi bilinçlerindeki taze anıları var. Kısacası, somut bir burjuvalaşma hareketi belirir belirmez, bu tarih Sovyet halkının emekçi kesimleri içinde ve daha çok da burjuvalaşmayan emekçi kesimler içinde, bir işçi sınıfı bilinçliliğine dönüşerek gelişebilecek; ulusal veya ulusçu hareketlere karşı çıkabilecektir kanısındayım

Sovyetler Birliği'ndeki durum budur; ya Batı Avrupa'daki durum nedir? Batı Avrupa'daki ulusçuluk, yeniden yapılanma karşısında sarılan toplumsal yapıda zamanı geçmiş düşüncelerin yeniden şanslarını denemeleridir. Ayrıca, yeniden yapılanmaya direnç gösteren toplumsal güçlerin, ulusçu akımlar biçiminde ortaya çıkmasıdır. Türkiye'de ise söz konusu olan bir "geç kalmışlık"tır. Sorun imparatorluğun yıkılışı sırasında etnik grupların uluslaşma sürecinin tam oluşmamasıyla veya bazı kesimler için gerçekleşip bazı kesimler için gerçekleşmemesi ile ilgilidir. Sorun tarihin gecikerek yaşanmasından doğmaktadır. Sorunun elbette başka yollarla aşılması olanağı vardı. Ulusal gelirin dengeli dağılması ve ulusal ideolojinin etnik grupları asimile etmesi. Demek ki, bu yollara başvurulmamış; bu sorun aşılamamış. Tarihsel geri kalmışlık, "geç kalmışlık" aşılamamıştır. Bu bakımdan sorununuz hem Avrupa'dan hem de Doğu Avrupa'dan farklılık göstermektedir.

Değişen Ekonomik Alan Karşısında Milliyetçilik

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Bir ekonomik soruna değinmek istiyorum. Özellikle de İlhan Tekeli'nin vurguladığı bir sorun: Milliyetçilik ile ulusal pazarın ilişkisi sorunu. Sovyetler Birliği'ne batığımızda İlhan Tekeli'nin de vurguladığı gibi bütünleşmiş bir ekonomik alan var. Ama bütünleşmiş bir

ekonomik alana karşı çok yoğun bir milliyetçi hareketle karşı karşıyayız. Benim hiç bilmediğim ekonomik soruna değineceğim. Yani bir spekülasyon yapıyorum. Bütünleşmiş ekonomik alandan devlet düzeninde, ulusal devlet düzeninde bütünleşmiş ekonomik alandan söz ediyorum. Ama günümüzde ekonomik alan dediğimiz zaman, dünya çapında bütünleşmiş bir ekonomik düzenden söz etmek gerekecek. Dolayısıyla da ekonomik alan değişti. Ekonomik alanın değişmesiyle ulusal devletin niteliği ve işlevi de ekonomik bakımdan sona erdi. Bu anlamda ulusal devlet iflas etti. Kanımca bunun en açık örneği Avrupa'da yaşanıyor. 2. Dünya Savaşından sonra Avrupa'nın entegrasyonu sonunda bu ekonomik boyutu kesinlikle gözardı etmemek lazım ve zaten temel olan bu ekonomik boyut. Dolayısıyla şunu diyeceğim. Yani, milliyetçilik, Alacaddin'in dediği gibi, çıkışında bir burjuva ideolojisi olarak karşımıza geliyor. Ama bugünkü milliyetçilikler burjuva ideolojisi mi? Ya da daha doğrusu şöyle diyeceğim; tersine burjuvazi milliyetçiliğin karşısında değil mi? Yani şimdi özellikle Avrupa burjuvazisi milliyetçilik yapmıyor. Tersine enternasyonalizm yapıyor. Daha doğrusu Avrupacılık yapıyor. Başka birşeye de değinmek mümkün: Küçük ölçekteki uluslar olduğu gibi, yeni bir ulus, Avrupa ulusu mu doğuyor?

Baskın Oran:

Bu noktada istersen bir şey ilave edeyim. Ekonomik pazarın boyutu ne ise, bütün toplumun sadakat duyması istenen kavram da ona göre biçimleniyor. Eğer ufak bir feodal birimden bahsediyorsak, bu başka; daha büyümüş bir ulusal devletin sınırlarından bahsediyorsak bu milliyetçiliktir. Fakat bu devletlerin birleşmesiyle oluşan, diyelim AT'den bahsediyorsak, bu artık milliyetçilik değildir. Bu artık başka bir ideoloji; bu bir uluslararasılık, bir enternasyonolist ideoloji. Yani adı geçen pazarın boyutu ne ise ideoloji de tapılacak kavramı ona göre gösteriyor. Yeni Avrupa'da, Yeni Batı Avrupa'da tapılacak kavram, yavaş yavaş ulusal devlet olmaktan çıkıyor; AT olmaya başlıyor. Daha geniş bir pazar boyutu ortaya çıkıyor.

Mehmet Ali Ağaoğulları:

Bu acıdan belki Baltık Devletleri ile Yugoslavya'daki, Slovenya'daki milliyetçilik hareketleri, kanımca 3-5 milyonluk ülkelerin ulusal devlet kurma isteklerinden değil, ama bu tür bir devletleşmeye giderek daha büyük bir bütünün içinde yer almak isteklerinden kaynaklanıyor olabilir. Yani sorun 19. yüzyıldaki türden bir milliyetçilik sorunu değil. Bu milliyetçilik enternasyonalizme atlamak için bir basamak oluyor. Örneğin Slovenyalı bir sosyoloğun bir değerlendir-

mesi var; diyor ki: Slovenya 2. Dünya Savaşından sonra Yugoslav-ya'nın içinde neden yer aldı? Yer almak zorundaydık. Çünkü bir İtalyan korkusu, bir Almanya korkusu vardı. Dolayısıyla bu korkudan ötürü Slavlarla birlikte böyle bir yapının içinde yer aldık. Ama şimdi bu tehlike ortadan kalktı ve Slovenler gözlerini Avrupa'ya diktiler. Yani Slovenlerin buradaki milliyetçi çıkışları tamamen Avrupa ile birleşmeye yönelik. Bir Sloven kendisini ilk önce Sloven olarak sonra Avrupalı, sonra da Yugoslav olarak tanımlar. Dolayısıyla artık Yugoslav olarak tanıtmanın hiçbir anlamı kalmadı. Asıl önemli olan aslında Avrupalı olmak. Yani Sloven kimliğinizden hareket ederek Avrupa kimliğine ulaşacaksınız. Bu bakımdan Yugoslavya kimliği, tıpkı bir Baltık insanın Rus kimliği gibi, Avrupa kimliği içinde olmanın önünde önemli bir engel. Dolayısıyla bu Yugoslav kimliğini, Rus kimliğini yırtmak ve Avrupalı olmak ya da daha büyük bir bütünün parçası haline dönüşmek. Asıl amaç bu. Bu bağlamda ABD ve SSCB'yi karşılaştırmak, kanımca yanlış. Avrupa'daki bu bütünleşme bir federe yapı içinde bütünleşmeye doğru gidiyor. Ama bu bütünleşme bir homojenlik içinde değil, belli bir heterojenlik içinde, yani farklılıkların belli bir biçimde entegre olmasıyla, ama bu farklılıklar da korunarak gerçekleştirilecek gibi görünüyor. Yani Slovenin dediği gibi; ben bir Slovenim, ama Avrupalı olacağım; Avrupalılık kimliği altında birleşeceğim; ama kendi kültürümü de koruyacağım. Yani amaç heterojen bir bütünleşme.

Baskın Oran:

Mehmet Ali'nin söylediklerinden yola çıkarak ben bir şey söylemek istiyorum. Konuşmalar ilerledikçe gözönüne alınması gereken ölçütler çeşitleniyor. Çok faktörlülük var; bir de her faktörün kendi iç hiyerarşisi var. Şimdiye kadar beş ölçüt sıralandı. Hatırlarsanız beşinci ölçüt; otokton ahali mi, göçetmiş ahali mi sorunu. Bir altıncı da - aslında bunu ekonomik pazarın hemen ardından söylemek gerekirdi, dış etkidir. Mehmet Ali bana bunu hatırlattı; AT'nin etkisini. Aslında, ABD gibi büyük bir kapitalist devletin çekim etkisi olabilirdi, ama coğrafi uzaklık nedeniyle bu, Avrupa devletleri için işlemedi. Fakat, Avrupa'da bir tür ABD kurulması, gittikçe güçlenmesi ve başarılı olması iki çeşit etki yapıyor: biri dolaylı etki, biri de direkt etki. Direkt etki, AT'ye katılma prospektinin birtakım devletlerin parçalanmasına büyük katkıda bulunması. Örneğin Doğu Avrupa blokunun parçalanması, Yugoslavya'nın parçalanması coğrafi bakımdan yakın ve başarılı bir kapitalist bir uluslararası çekim alanının direkt etkisi sonucu. Endirekt etki de şu galiba; bir uluslararası, enternasyonalist ideolojinin, uluslararası kapitalist ideolojinin başarılı olması için karşısındaki en yakın rakibin zayıflaması lazım. Yani ulusal devletin. İşte AT'nin ge-

rek kendi içinde gerekse kendisine dahil olmayan devletlerde bölgesel farklılıklara insan hakları adı altında vurgu yapması. O farklılıkların artmasına çalışması. Geçenlerde insan hakları konusundaki Moskova İzleme Toplantısı'nın , AGİK toplantısının sonuç belgesi elime geçti. İnlanılmayacak şeyler sözkonusu. Örneğin bir yerdeki belli azınlıkların ana ülke ile olan ilişkilerine ket vurulmaması; o ilişkilerin kolaylaştırılması gibi, ulusal devleti artık iyice zayıflatacak olan birtakım teorik bazların kağıda dökülmesi sözkonusu. Böyle bir etkisi var AT'nin. Buna da dış dünya etkisi diyebiliriz.

İlhan Tekeli:

Bu tartışmaların sonucunda, galiba birkaç ilginç nokta ortaya çıktı. Bir tanesi, geldiğimiz noktada, heterojenlik içinde bir bütünleşmenin kurulabilmesi, bu heterojen kitlenin başarısıyla çok yakından ilgili. Yani başarılı oldukça heterojenliğe yönelmek ya da varlıklarını sürdürmek olanaklı oluyor. O zaman da, Mehmet Ali'nin dediği gibi, başarılı bir bütünün içinde yer almaya yöneliyorlar. İlginc olan şu: bir başka heterojen yapının içinden milliyetçilikle ayrılıp, başka bir heterojen yapının içinde yer almaya çalışıyorlar? Yani milliyetçilik tamamen araçsal bir hale gelmeye başlıyor. Belki şöyle bir soru ortaya atılabilir: Ekonomik alandaki milliyetçiliğin çözülmesi ile siyasal alandaki milliyetçiliğin gelişmesi gibi bir ikilem düşünülebilir mi? Yani, 1870'lerden 2. Dünya Savaşı'na kadar, hatta günümüze kadar gelen milliyetçiliği, ki bizim buradaki tartışmamızda da bu boyut var, pazar bütünlüğü ve ekonomi ile temellendirmeye çalıştık. Ama günümüzdeki gelişmenin sonunda, bütün dünyanın globalleştiği durumda, artık belki de bu pazar boyutu önemini kaybetti. Ama bunun yerine, hele sen geri kalmış bir ülkeysen, geri kalmış ülkenin pazarının parçası olmak yerine, gelişmiş bir pazarın parçası olmaya yöneliyorsun. O zaman milliyetçiliğin ekonomik boyutu küreselleşmeye paralel olarak önemini geri planda bırakıyor; siyasal ve kültürel boyutu ön plana geçiriyor. Bu demek değildir ki ekonomi önemli değildir; ama ekonominin bugün dünyada ulaştığı gerçek içinde milliyetçilik, sonunda yeni bir ekonomik avantaj elde etmek için, kültürel ve siyasal bir boyut etrafında yeniden biçimleniyor.

Baskın Oran:

Bunu başka bir biçimde söylersek, daha önce sözünü ettiğim ölçütlerden üçüncüsü ekonomik pazar; dördüncüsü de gönencin düzeyi idi. Şimdi bunların arasında bir ayniyet ortaya çıktı. Çünkü ekonomik pazar derken, bunu nitelememiz zorunlu. Ekonomik pazar ama, dünya ekonomisinin aldığı yeni enternasyonal biçimle bütünleşebilmiş bir

EKO vs Siy.
ve
Kült.

1870 - Bugün:
Ekono. Pazar

artık bugün:
Siy. ve kültürel
boyut

7)

ekonomik pazar. Bütünleşemediği zaman dördüncü ölçütü yerine getirmiyor, yani gönenç düzeyi düşüyor. Bütünleşebilmiş ise gönenç düzeyi artıyor. İki ölçüt birleşmek zorunda.

İlhan Tekeli:

Burada milliyetçiliğin geleceğine bakarken yapmamız gereken yorum kaçınılmaz olarak şu noktaya geliyor: "Dünya ekonomisinin yeni alacağı biçim nedir? Ve dünya ekonomisinin bu yeni alacağı biçime paralel olarak uluslararası dünya siyasal düzeni nasıl kurulacaktır? Bunun içinde milletler kendilerini avantajlı kılmak için milliyetçiliklerini yeniden nasıl tanımlayacaklar?" soruları ile karşı karşıya kalıyoruz. Gelişmiş ülkeler açısından soruna baktığımızda kaçınılmaz bir soru var; gelişmiş ülkeler bugünün küreselleşmiş dünyasında üçüncü dünya ülkelerinin ya da zayıf ülkelerin yükünü taşımak istemiyorlar. Geçmişten çok farklı olarak artık bunların pazar büyüklükleri çok önemli değil; hammadde olarak önemleri gittikçe azalıyor. O zaman gelişmiş ülkelerin bunları entegre edecek yeni bir dünya düzeni kuramaları ve küreselleşmiş bir dünyada yeni düzenin dünyanın belirli kısmına refah getirecek şekilde formüle edilmesi halinde, ki o ulusların çıkarı o noktadadır, geri kalmış diğer ulusların kendilerini yeniden tanımlamaları, belki de kaçınılmaz olarak bunların parçalanma sürecini hızlandıracaktır. Her parçalanma ile daha da küçülen parçaların bir kesimin diğerlerini dışta bırakarak gelişmiş ülkeler arasına girme şansları daha fazladır. Ve her ulusun gelişmiş parçaları öteki kesim içinde yer almaya çalışacaktır.